

Лініанна БОНДАРЕНКО

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ (СТАЛИХ ФРАЗ) В КОНТЕКСТІ ПОРІВНЯЛЬНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

В статті розглянуто питання про вивчення специфічного розряду фразеологізмів – сталих фраз – з позиції порівняльного аналізу. Порівняння лексико-семантичних особливостей сталих фраз різних мов дозволяє стверджувати, що певні міжмовні збіги і відмінності є закономірним явищем, яке пояснюється взаємодією факторів інтра- та екстралінгвістичного характеру.

Ключові слова: компаративна лінгвістика, порівняльний аналіз, лексико-семантичні особливості сталих фраз, інтра- та екстралінгвістичні фактори.

Вивчення фразеологічної системи різних мов знайшло глибоке висвітлення в лінгвістичній науці (І. Чернишова, В. Кунін, О. Райхштуйн, В. Виноградов, О. Пророченко та ін.). В останній час дослідників приваблює контрастивне вивчення фразеологічних систем, зокрема англійської, німецької, української, російської мов (О. Райхштейн, Ю. Жлуктенко, В. Бублик, О. Пророченко і ін.). У цьому зв'язку розглядаються питання типологічного ізоморфізму та аломорфізму різних мов.

У наш час набуває особливого інтересу порівняльний аналіз мовних одиниць у зв'язку з новим соціальним замовленням суспільства в галузі освіти. Нова особистість, яка здатна жити і працювати в мультикультурному суспільстві в умовах нової політичної та соціально-економічної реальності, повинна бути обізнаною про взаємне збагачення двох або декількох культур і мов, які не втрачають при цьому власної своєрідності.

В контексті міжкультурної германістики велику роль відіграє порівняльна лінгвістика, яка займається різними питаннями мовних контактів. Вивчення іноземних мов на основі співставлення, порівняння іноземної мови з рідною допомагає кращому засвоєнню мови, яка вивчається. Особливо це важливо для перекладачів, оскільки розробки з питань перекладу базуються на порівняльному аналізі.

Різні автори виділяють різні методи лінгвістичного аналізу при порівнянні мов. Нам здається найбільш суттєвими такі засоби порівняння: а) історичний; б) типологічний; в) порівняльний.

Історичний аналіз розглядає системи одної і тої ж мови (або групи мов) в процесі їх розвитку, тобто діахронічно. Типологічний аналіз розглядає всі мови як в синхронічному, так і в діахронічному аспектах. Порівняльний аналіз будується на порівнянні двох або більше мов і

вивчає співвідношення окремих компонентів мов на синхронічному рівні.

У межах цієї статті ми обмежуємося порівняльним аналізом.

Широке поле для дослідження в галузі порівняльної лінгвістики являє собою фразеологія. Порівняльний аналіз має місце на всіх рівнях мови – фонологічному, лексичному, фразеологічному.

У цій роботі ми зупинимося на фразеологічному рівні, а саме на аналізі сталих фраз, оскільки вони являють собою великий інтерес і деякі труднощі для перекладацької діяльності. Ці труднощі зумовлені тим, що фразеологічні одиниці в загальній системі мови мають похідний характер відносно двох первинних систем – лексичної і синтаксичної і потребують переосмислення.

Серед фразеологічних одиниць значне місце займають сталі (рос. устойчивые) фрази, які відрізняються від фраз, які регулярно утворюються і змінюються, тим, що не допускають ніяких змін своєї форми, які могли б перетворити їх зміст. Це всебічно сталі фрази, тобто такі, у яких майже повністю стабільні як граматична структура, так і лексичний склад. Змінюваність лексичного складу і граматичної структури у таких фраз обмежена.

В плані міжкультурної комунікації вивчення сталих фраз є цікавим для порівняльного аналізу, бо вони дуже поширені в будь-якій мові. Це комунікативні фразеологічні групи, які за своєю структурою є предикативними реченнями.

До всебічно сталих фраз (ВСФ) відносять прислів'я, приказки та крилаті фрази. Для розподілу таких фраз на розряди суттєвим є не ознаки формальної стабільності, а особливості змісту, до яких відносяться характер основного змісту фрази і наявність додаткового змісту.

Всі всебічно сталі фрази ідіоматичні, однак їх ідіоматичність неоднотипова. Так, прислів'я містять посилання на авторитет народної мудрості. Крилаті фрази (КФ) мають додатковий зміст в зв'язку із посиланням на авторитет відомого автора літературного твору або політика, філософа і т.д. У великій групі приказок взагалі відсутній зміст посилання.

Наприклад: *Da lachen ja die Hühner!* (Ну, це курам на сміх!); *Wie man's nimmt!* (Це ще як сказати).

Найтиповішою лексико-семантичною рисою прислів'їв є образність, яка робить прислів'я емоційно-експресивними і забезпечує їм широку вживаність. Образність є специфічним способом вираження загального змісту висловлювання.

Наприклад: *Hunger ist der beste Koch; Alte Liebe rostet nicht.*

Найважливішою семантичною особливістю прислів'їв є узагальнюючий характер їхнього змісту. Елементом їх змісту є «цитатність», тобто посилання на авторитет загальноприйнятої думки. Граматична структура прислів'їв відповідає характеру їхнього змісту. Це головним чином розповідні, іноді спонукальні речення.

На відміну від прислів'їв приказки – це ВСФ, які виражають тільки приватний зміст. Вони не містять узагальнень, як прислів'я, і застосовуються лише до конкретних ситуацій. Основна особливість семантики приказок та, що думка в них виражена не прямо, а ідіоматично – через образ, гіперболу, іронію, тощо. Для приказок, як і для прислів'їв, характерна структурна і лексична стабільність, хоча і не абсолютна.

Як і прислів'я, багато приказок мають стабільні структурні і лексичні варіанти, що не розглядається в рамках цієї статті.

Крилаті фрази – це всебічно стабільні фрази, які асоціюються з певною історичною особистістю або з тим чи іншим твором художньої літератури.

Наприклад: *Sein oder nicht sein, das ist hier die Frage* (Hamlet); *Ich kam, ich sah, ich siegte* (J. Caesar).

Не завжди можна відмежувати КФ від інших розрядів ВСФ, тому що вони можуть переходити в прислів'я і приказки. При цьому КФ втрачають додатковий зміст посилання на джерело. Так, наприклад, такі фрази як: *Wer's glaubt, wird selig* (бібл.); *Es ist noch nicht alle Tage Abend* (Livius), *Gleich und gleich gesellt sich gern* (Plato) і інші сприймаються вже як фразеологізми без нагадування про своє походження.

На прикладі широко вживаних ВСФ різного походження в будь-якій мові можна спостерігати, як взаємообмін і взаємовідношення між своїм і чужим призводить до взаємного збагачення двох або декількох культур, які навчаються одна у одної, не втрачаючи при цьому власної своєрідності. Важко або неможливо виявити авторів таких, наприклад, ВСФ з однаковим значенням в різних мовах:

Eigene Last ist kleine Last (нім.),

Свій тягар не тяжить (укр.),

Своя ноша не тянет (рос.),

Ende gut, alles gut (нім.),

Все добре, що на добре виходить (укр.),

Всё хорошо, что хорошо кончается (рос.).

Загальнонародськими стають КФ, які запозичені із культурної спадщини інших мов і які збагачують рідну мову. Так, в українській,

російській, німецькій мовах широко вживаються такі ВСФ різного походження, як: *Der Mensch lebt nicht vom Brot allein* (бібл.), *Es ist eine alte Geschichte, doch bleibt sie immer neu* (H.Heine), *Da budem swem!* (бібл.), *Morgen, morgen, nur nicht heute, sagen alle faulen Leute* (F. Weiße), *Мораль сей басни такова* (W. Busch), *A vse ž таки вона крутиться* (Galileo Galilei).

Не зважаючи на національно-культурні своєрідності фразеологічної системи, фразеологічний склад будь-якої мови є системою, отже виявляє структурно-семантичні закономірності універсального характеру. Так, на семантичному рівні ми спостерігаємо ті ж самі семантичні відносини, які властиві фразеологізмам рідної мови – синонімічні, антонімічні, омонімію та полісемію.

Найбільш поширеною семантичною категорією у фразеологічних системах різних мов є синонімія, в основі якої є вираження одного й того ж змісту при наявності різних денотатів.

Велика кількість фразеологічних синонімів – сталих фраз має місце як в німецькій, так і в англійській, українській, російській мовах, що спонукає вважати синонімію релевантною категорією, властивою сталим фразам.

Пор.: Нім.: *Keine Freud' ohne Leid*
Nach Freud' folgt Leid }

Анг.: *East or West, home is best*
There is no place like home }

Укр.: *Куй залізо, поки гаряче*
Коваль клепле, поки тепле }

Рос.: *Век живи – век учись*
Учится никогда не поздно }

Значна кількість синонімів має місце у фразеологічних системах порівнюваних мов, що пояснюється дією екстралінгвістичних факторів: оскільки багатьом народам властиве однакове світосприймання, виникає однакове фразеологічне осмислення фактів, спостережень і висновків, утворюються однакові або подібні сталі фрази.

Пор.: Англ.: *All cats are grey in the night*
Нім.: *Alle Katzen sind in der Nacht grau*
Рос.: *Ночью все кошки серые* }

Англ.: *All is well that ends well*
Нім.: *Ende gut, alles gut*
Рос.: *Всё хорошо, что хорошо кончается* }

Англ.: *As the tree, so the fruit*
Нім.: *Wie der Baum, so die Frucht*
Укр.: *Дерево пізнають по плодах* }

Деякі сталі фрази відзначаються своїм протилежним змістом, тобто мають різні концепти одного й того ж денотата, або предмету висловлення, який може створювати різний зміст в залежності від узагальнення фактів, що пов'язані з різними сторонами дійсності, часто суперечливими. Наведемо приклади прислів'їв, які висловлюють протилежні, однак вірні (в залежності від умов) думки.

Нім.: „*Erst wägs, dann wags*“,
однак
„*Wer wagt, gewinnt*“ }

Англ.: “*All is well that ends well*”,
однак
“*A good beginning is half the battle*” }

Рос.: «*Доброе начало полдела откачало*»,
однак
«*Конец – делу венец*» }

Укр.: «*Добре почнеш, добре і закінчиш*»,
однак
«*Добре те, що добре кінчається*» }

Наявність антонімічних СФ в різних мовах свідчить про те, що антонімія властива всім мовам, хоча її не можна назвати релевантною семантичною категорією фразеологізмів – сталих фраз, оскільки антонімічних сталих фраз (серед прислів'їв) значно менше, ніж синонімічних. Що стосується крилатих виразів, то їм не властиві такі семантичні категорії, як синонімія, антонімія, омонімія, полісемія.

Тому в подальшому буде також йти мова про один розряд сталих фраз (прислів'я).

Полісемія, або зв'язок двох або декількох значень, які асоціативно пов'язані одне з одним, з одною й тою ж матеріальною оболонкою фразеологізму, характеризується сталим, єдиним зчепленням компонентів, що зумовлює стійкість значення, яке закріплено за певним прислів'ям.

Все ж деякі прислів'я можуть розумітися по-різному і навіть багатозначно, в залежності від того, з якими сторонами життя – суспільною, особистою, ін. вони порівнюються. Але в цілому прислів'я розуміються однозначно, без наявності контексту. Тому можна стверджувати, що полісемія не є семантичною категорією прислів'їв.

Омонімія, або поєднання двох або декількох значень, які асоціативно не пов'язані одне з одним, з однією й тою ж матеріальною оболонкою фразеологізму, може бути у невеликій кількості прислів'їв з конкретним образом, який відповідає дійсності.

Порівняємо:

нім. – *Adler fangen nicht Fliegen*;

англ. – *Small rain lays great dust*;

укр. – *Менше говори – більше діла твори*;

рос. – *Против течения тяжело плыть*.

Критерієм відмінності прислів'їв від омонімічних конструкцій є наявність в прислів'ях посилання на народну мудрість. В результаті переосмислення і широкого вживання омонімічні фрази, які лежать в основі прислів'їв, вже відомі тільки як прислів'я. Отже, омонімія також не відноситься до семантичних категорій прислів'їв.

Порівняння семантичних властивостей фразеологізмів різних мов становить великий інтерес для студентів лінгвістів, які вивчають дві (або більше) іноземні мови, збагачуючи їх теоретичні знання в рамках міжкультурної германістики. Особливо важливим це є для підготовки перекладачів, оскільки розробки з питань перекладу базуються на ретельному аналізі різних мов.

В процесі міжнаціональної взаємодії народів багато прислів'їв і приказок зазнали калькування, носії мов запозичали їх один у одного шляхом буквального перекладу структури речення або шляхом зміни структури при збереженні образної і лексико-семантичної основи фразеологізмів. Крім запозичення можна також робити висновок про тотожність людської думки, єдині загальнолюдські форми відображення об'єктивної дійсності в свідомості людей і в мові.

Порівнюємо:

- *He that will not work shall not eat* (англ.)
- *Wer nicht arbeitet, soll auch nicht essen* (нім.)
- *Хто не працює, той не їсть* (укр.)
- *Кто не работает, тот не ест* (рос.)

- *One swallow doesn't make a summer* (англ.)
- *Eine Schwalbe macht keinen Sommer* (нім.)
- *Одна ластівка весну не робить* (укр.)
- *Одна ласточка еще не делает погоду* (рос.)

Але значна частина фразеологізмів зберігає свою національну специфіку, зумовлену самобутнім характером історичної долі й культури носіїв порівнюваних мов. До таких фразеологізмів можна віднести такі німецькі як: *auf der Bärenhaut liegen; das sind mir böhmische Dichter; jemandem der Brotkorb höher hängt* та інші;

українські: *били білі, зелені й сині, та все по нашій спині; Івась носить плахту, а Настя булаву.*

В окремих фразеологізмах функціонують як компоненти лексичні одиниці діалектного характеру. Наприклад: *das ist mir pipe; jemanden kriegt man beim Schlafittchen kriegen* і інші.

В українській мові: *Ярміс дати (знайти, прибрати), В шуриу загаяти* та інші.

В різних мовах існує й шар інтернаціональної фразеології. Це фразеологізми, які належать до загально-етимологічного фонду ряду мов і для яких характерні тотожність семантики і подібність структури.

Наприклад: *veni, vidi, vici.*

Багато сталих фраз, особливо прислів'я, мають аналоги в інших мовах, є багато сталих фраз, які можна назвати фразеологічними інтернаціоналізмами, які мають структурно-семантичні еквіваленти в багатьох мовах.

Найбільшою еквівалентністю визначаються фразеологізми, які характерні для науково-технічного, офіційно-ділового, публіцистичного стилів. Найменша еквівалентність має місце в розмовному стилі. Наведемо деякі приклади публіцистичних сталих фраз в різних мовах.

Das Rab der Geschichte dreht zurück (нім.);

повернуть вспять колесо истории (рос.);

An der Tagesordnung sein (нім.);

быть на повестке дня (рос.).

І навпаки – простонародні сталі фрази (в основному приказки) мають дуже рідко структурно-семантичні еквіваленти, вони не мають прямих аналогів в різних мовах.

Порівняємо:

das ist unter allem Affen (нім.);

поминай как звали (рос.);

байдики бити (укр.).

Ця відмінність пояснюється тим, що культурний і ідеологічний обмін між народами, міжмовні контакти, запозичення лексичних і фразеологічних одиниць і інші процеси взаємодії культур і мов відбуваються з різною інтенсивністю в різних сферах комунікації. Газетно-публіцистична фразеологія більш необхідна для міжмовних контактів, ніж науково-технічна або офіційно-ділова, для яких не характерна експресивність. Так, публіцистика більш експресивна, ніж офіційно-ділова або науково-технічна сфери. Із публіцистики сталі фрази приходять в художню літературу і повсякденну мову і таким чином підвищують ступінь їх міжмовної фразеологічної еквівалентності. В зв'язку з цим можна говорити про певну тенденцію до інтернаціоналізації фразеологічного складу літературних мов.

З погляду структури сталі фрази різних мов відзначаються своєрідністю на граматичному і структурно-стилістичному рівнях. Так, до особливостей німецьких сталих фраз на граматичному рівні слід віднести:

1) граматичні архаїзми, наприклад:

Unrecht Gut gediehet nicht; Gut Ding will weile haben (нім.);

Лучше живий хорунжий, ніж мертвий сотник (укр.);

As sure as eggs is eggs (англ.);

Кому повешену быть, тот не утонет (рос.);

2) специфічні структурні схеми, що зумовлюється паралелізмом, римою, повтором та іншими стилістичними засобами.

Наприклад:

Der Jungen Tat, der Alten Rat (нім.);

Alles vergeht, Wahrheit besteht (нім.);

Soviel Dörfer, soviel Sitten (нім.);

То не грешино, что в моду вошло (рос.);

Взялся за гуж – не говори, что не дюж (рос.);

Habit cures habit (англ.);

First think, then speak (англ.);

Чоловік та жінка – одна спілка (укр.);

3) нестандартність порядку слів. Властивий деяким сталим фразам нестандартний порядок слів можна пояснити вживанням засобів виразності, завдяки яким фрази (особливо прислів'я) набувають особливої експресивності, а також бажанням виділити найбільш важливий у змістовому плані компонент.

Оскільки фіксований порядок слів властивий практично тільки для німецької мови, то це явище є характерним саме для цієї мови. Наприклад: *Strauchelt doch auch ein Pferd und hat doch vier Beine; Fremder Leute Brot essen tut weh; Flöten geht des Menschen Witz, nimmt der Zorn von ihm Besitz;*

4) специфічні способи вираження номінативності і предикативності.

У сталих фразах можна виділити деякі специфічні способи вираження підмета, нехарактерні для вільних нормативних конструкцій. У таких фразах широко вживані конструкції, де підметом може бути дієприкметник II (іноді з компонентами), інфінітив I (з компонентами) або ціле словосполучення.

Наприклад:

Gerngesehen kommt ungeherten (нім.);

Einmal ertappt, ist hundertmal schuldig (нім.);

To come off cheap (англ.);

To come out dry (англ.);

Много хочется, да не все можется (рос.).

У способах вираження предикативності також можна виділити специфічні форми. Це паралельні конструкції, в яких предикативність виражена дієприкметником II.

Наприклад:

Leicht gelacht, leicht geweint (нім.);

Im Spaß gesagt, im Ernst gemeint (нім.);

Что написано пером, того не вырубить топором (рос.);

балай говорено (укр.).

Синхронно-порівняльний аналіз фразеологізмів різних мов з погляду їх лексичного складу дозволяє говорити про певні міжмовні збіги і відмінності порівнюваних мов, що є закономірним явищем. Ця закономірність пояснюється взаємодією факторів інтра- та екстралінгвістичного характеру. Ізоморфізм фразеологізмів свідчить про те, що людське мислення підлягає загальним законам логіки і психології, а також про існування постійних і різнобічних контактів між народами. Аломорфізм проявляється в тому, що в кожній мові функціонують такі

фразеологізми, в яких відображаються національні специфічні риси відповідно до історико-культурних умов життя носіїв даної мови.

Порівняльне вивчення фразеологічних систем різних мов є шляхом до виявлення національної своєрідності фразеологічних систем різних мов. Це вивчення має не тільки теоретичне, але й практичне значення, оскільки встановлення міжмовних еквівалентів різних мов служить потребам перекладу і навчання іноземних мов. Ці знання можна використовувати також для укладання навчальних посібників і словників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Левицкий А. Э.. Сравнительная тапология английского, немецкого, русского и украинского языков / А. Э. Левицкий – К. : Освита Украины, 2009.
2. Райхштейн А. Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии / А. Д. Райхштейн. – М. : Высшая школа, 1980.
3. Пророченко О. П. До питання про вивчення німецько-українських фразеологічних параллелей / О. П. Пророченко. – Мовознавство. – 1990.
4. Бондаренко Л. Ф. Структурно-семантичні особливості прислів'їв / Л. Ф. Бондаренко. – Мовознавство. – 1980.
5. Словники німецьких, англійських, українських прислів'їв.

Стаття надійшла до редколегії 29.03.2012

Л. БОНДАРЕНКО

К ВОПРОСУ ОБ ИЗУЧЕНИИ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ (УСТОЙЧИВЫХ ФРАЗ) В КОНТЕКСТЕ КОМПАРАТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ

В статье рассмотрен вопрос об изучении особого разряда фразеологизмов – устойчивых фраз – с позиции сравнительного анализа. Сравнение лексико-семантических особенностей устойчивых фраз разных языков позволяет утверждать, что определенные межъязыковые схожести и различия являются закономерным явлением, объясняемым взаимодействием факторов интра- и экстралингвистического характера.

Ключевые слова: компаративная лингвистика, лексико-семантические особенности устойчивых фраз, интра- и экстралингвистические факторы.

L. BONDARENKO

TO THE QUESTION OF THE COMPARATIVE ANALYSIS OF THE IDIOMATIC PHRASES (STABLE PHRASES) IN DIFFERENT LANGUAGES

The article deals with studying of stable phrases in the view of comparative analysis. The comparison of lexical-semantic features of stable phrases in different languages was carried out which allows to announce that certain interlinguistic differences and similarities are natural phenomena. They are explained by the interaction of intra – and extra- linguistic characteristic factors.

Key words: comparative linguistics, comparative analysis, lexical and semantic characteristics of stable phrases, different languages, interlinguistic differences and similarities, intra- and extra-linguistic factors.